

Sensul vieții și Pilda Talanților

Ideea de a cugeta la sensul vieții te duce cândva cu gândul la filmul *The Meaning of Life* de Monty Python și la foarte britanicul său umor, încât încercarea ajunge să-ți pară sortită a naufragia în absurd și-n ridicol. Și totuși, cu înaintarea în vârstă, nu se poate să nu-ți pui tot mai des săcătoarea întrebare dacă existența, a ta și a lumii întregi, are un rost. Se afirmă uneori că răspunsul n-ar fi nici măcar de competența științei, ci eventual a filosofiei și cu certitudine a religiei, care, cum bine se știe, are din vremuri imemorabile balsamuri potrivite pentru orice suferințe existențiale. Sau poate că nu chiar pentru oricare? Nu cumva, de când a mușcat din mărul cunoașterii (adică la foarte scurt timp după 22 octombrie 4004 î.e.n., calendar iulian, dată la care, conform calculelor din anul 1650 ale teologului anglican James Usher, bunul Dumnezeu a creat în șapte zile lumea), nu cumva, zic, omul a căpătat încă de atunci năravul de a nu se supune unor porunci sacre, de a nu se mulțumi cu dogme pietrificate, nărav dublat de pofta de nepotolit de a ști tot mai mult? Iar dacă-i așa, cum oare ar putea să-l mai împace astăzi răspunsuri vechi de mii de ani, când cunoașterea științifică a parcurs între timp, într-o accelerare continuă, distanțe uriașe, ramificându-și disciplinele și acumulând un imens tezaur de cunoștințe? E adevărat, în cele câteva milenii creierul nu s-a schimbat, oamenii de azi nu sunt, în medie, cu nimic mai inteligenți decât cei din Antichitate: marii gânditori de atunci, fie ei filosofi greci sau iluștri părinți ai Bisericii, nu stăteau în privința capacității analitice și de sinteză, sau a profunzimii de cuget, mai prejos decât mințile strălucite ale prezentului; dar s-a schimbat fundamental cantitatea și mai ales calitatea informației de prelucrat, iar rezultatele au atins un cu totul alt palier, au deschis orizonturi nebănuite, însumând vaste domenii, cu contribuții inter- și multi-disciplinare. Astfel că acum nu se mai poate discuta despre sensul existenței doar în termeni metafizici, fără a recurge la datele științei.

Religia, și mă refer în primul rând la cea creștină, privește existența omului doar ca pe o anticameră a adevăratei ființări de după moarte, a vieții veșnice, cărei desăvârșite pregătiri i se subordonează totul în această vale pământeană a plângerii. Sensul vieții, așadar, nu rezidă în ea însăși, ci într-o făgăduială a cărei împlinire nu este și n-are cum să fie supusă verificării. Crede, și te vei mântui! Mântuirea, devenită posibilă abia prin actul sublim prin care Dumnezeu și-a jertfit pe Cruce propriul Fiu, ar reprezenta sensul absolut și ultim al vieții muritorilor. Celor sceptici, care ar simți nevoia de dovezi, li se recomandă pariul pascalian: e mai bine să crezi, chiar dacă s-ar putea ca Dumnezeu (deci viața de apoi) să nu existe, căci n-ai de pierdut mare lucru, decât să nu crezi, cu riscul enorm că, dacă El există totuși, ai pierde totul (și ți-ai petrece veșnicia în chinurile infernului). Este poate o soluție elegantă, demnă de un mare matematician; dar este oare viața aceasta, singura de care putem fi siguri că ni-i dată, un subiect de negociat la tejgheaua de pariuri? Asupra propriei mele sorți, asupra convingerilor mele, eu unul n-aș accepta să decid dând cu banul.

Ce-i drept, răspunsul oferit de religie este pe înțelesul tuturor, chiar dacă el ascunde lungul șir de dispute, unele de mare subtilitate, din primele secole ale erei creștine. El mai are totodată și meritul statorniciei, asta ca să nu zic că-i imuabil. Cunoașterea științifică, dimpotrivă, e un proces în continuă evoluție: răspunsurile date reflectă o stare de moment, fiind doar relative, parțiale, nicidecum definitive, iar înțelegerea lor nu vine de la sine, ci presupune efort și tenacitate. În ciuda progreselor formidabile din ultimele două veacuri, și mai ales din ultimele câteva decenii, știința continuă să fie confruntată cu mari enigme, a căror dezlegare nu pare a ne fi promisă prea curând. Dintre acestea, cele mai incitante privesc puncte nodale: apariția Universului, a vieții, a conștiinței. Pentru fiecare sunt avansate felurite ipoteze, dar încă nici o teorie unanim asumată de lumea științei. Și cu toate acestea, o abordare rațională a temei noastre, sensul vieții, ar fi de neconceput fără o perspectivă științifică asupra celor trei noduri cosmologice – chiar dacă unii pretind că știința s-ar cuveni să-și limiteze interesul la întrebarea *cum* funcționează lumea, lăsând în seama teologilor întrebarea *de ce* (sau *pentru ce*) există ea. De altfel, această aserțiune, căreia i se atribuie un statut axiomatic, este dezmințită de faptul evident că, mai pe la începuturi, religia însăși își aroga întreaga competență în materie de cunoaștere, interpretând cu dezinvoltură văzutele și nevăzutele. Emanciparea științei s-a soldat însă cu prea multe conflicte și victime pentru ca linia de demarcație oferită mai nou de către religie să-i poată opri mersul firesc către cuprinderea întregii realități în sfera ei de investigație.

Revenind la marile enigme ale existenței, să reținem că, deși pentru punctele nodale amintite nu s-a ajuns la o explicație teoretică pe deplin mulțumitoare, ipotezele formulate până în prezent ne permit să afirmăm că lumea în ansamblul ei este abordabilă cu instrumentele investigației științifice. În acest sens – și fără a detalia aici principalele teorii actuale din domeniul vizat, de la *big-bang*, *multivers* și *theory of everything* la *evoluționism*, verigile lipsă și genealogia lui *homo sapiens* – se fac remarcate două tendințe opuse, una care tinde să explice totul prin proprietăți și legi de la nivelul cel mai simplu, al particulelor elementare, alta care vede ivindu-se la fiecare nou nivel de complexitate proprietăți și legi ireductibile la cele ale nivelelor subsumate. Cea dintâi este numită de adversarii ei *reducționism*, reproșându-i-se tocmai neputința de a lua în considerare ceea ce aduce nou fiecare treaptă mai înaltă de organizare structurală, pe când celei de a doua, axate pe fenomenul definit ca *emergență*, criticii foarte riguroși tind să-i conteste baza reală, socotind că ar fi doar o chestiune de timp ca ireductibilitatea ziselor proprietăți și legi să se dovedească doar o aparență dată de stadiul actual, prin definiție limitat, al cunoașterii. Există bineînțeles și o linie de compromis, conform căreia numai o îmbinare armonioasă a ambelor poziții ar putea sluji optim cunoașterii raționale.

Pe o cale sau alta, o teză pare să-și facă tot mai simțită prezența în cercul oamenilor de știință și chiar în dezbaterea publică: evoluția lumii, de la cea mai simplă particulă la celula vie și la creierul omenesc, are loc spontan și în virtutea hazardului, fără un plan prestabilit și fără vreun țel anume. Și oricât de mult ne-ar tulbura, oricât ne-ar părea de absurd, nu există nici o garanție pe termen lung a unei presupuse apoteoze finale. Omenirea se poate distruge oricând ea singură, prin suprapopulare, prin secătuirea resurselor planetare, prin ruperea echilibrului ecologic, printr-o catastrofă nucleară, dar sfârșitul ar putea veni și pe calea cataclismelor geologice sau cosmice: erupții vulcanice, o nouă eră glaciară, ciocnirea cu un asteroid sau o cometă, sau cel mai târziu odată cu răcirea Soarelui. Chiar admitând că omenirea ar putea ajunge să migreze pe vreo planetă a unui alt sistem stelar, cândva va pieri și acela, și toată Galaxia, iar în cele din urmă va surveni moartea termică a Universului. Să aibă oare dreptate scepticii, va învinge cumva pesimismul cel mai negru? Și atunci, este oare îndreptățită afirmația lui Dostoievski, că dacă Dumnezeu nu există, totul e îngăduit?

Să nu ne pripim cu concluziile – n-am uitat că procesul cunoașterii este la rândul lui nelimitat în timp și spațiu, iar *ceea ce știm* astăzi (și știm multe, mult mai multe decât acum două milenii și chiar decât acum două decenii) e totuși puțin, mult prea puțin față de *ceea ce încă nu știm*. Pentru credincioși, soluția e clară: ei își încredințează soarta în mâinile proniei cerești, iar în tăria credinței, dincolo de orice îndoieli, ei își află echilibrul, rostul de a fi. Eu cred însă că și în limitele a ceea ce știm de pe acum despre natură, cunoașterea – chiar dacă nu-i desăvârșită și niciodată nu va fi – ne poate oferi totuși un răspuns mulțumitor. Să examinăm așadar cu o privire mai atentă fenomenul evocat ceva mai înainte, *emergența*. Spus foarte simplu: *întregul e mai mult decât suma părților sale*. Prima consemnare a acestei observații esențiale ne-a rămas încă de la Aristotel, dar abia în ultimele două veacuri ea a pătruns în sfera de preocupări a oamenilor de știință și a filosofilor – și mai ales după descoperirea legii *creșterii entropiei*, conform căreia, într-un sistem închis, are loc o ireversibilă degradare a energiei, proces prin care se ajunge la stări de probabilitate tot mai mare. Altfel spus, chiar dacă nu foarte riguros, entropia ar fi o măsură a *dezordinii*, iar într-un sistem închis aceasta are tendința să crească. Iată însă că în natură are loc și un proces invers, datorită căruia tinde să crească tocmai *ordinea* sistemelor: particulele elementare se asociază în atomi, atomii se grupează la rândul lor în molecule, moleculele organice compun celulele vii, țesuturi, organe, organisme complexe. Acest proces nu violează principiul entropic, nefiind vorba de sisteme închise; dar pe un plan mai general el se opune totuși tendinței des-ordonatoare, ținând lumea în echilibru – și ne putem ușor imagina cum ar arăta un univers haotic, în care doar creșterea entropiei ar fi dăătoare de ton și materia n-ar fi în stare nici măcar să dea naștere atomilor. Or, ceea ce face ca noile entități structurale să fie altceva decât o simplă alăturare de elemente singulare sunt tocmai proprietățile și legile noi, proprii unui nivel mai înalt de organizare, care nu rezultă direct din legile și din proprietățile elementelor, și nici nu pot fi reduse la acestea.

Acest proces spontan de auto-organizare a materiei continuă de miliarde de ani și putem presupune cu destulă îndreptățire că este omniprezent: lui îi datorăm structura Universului, așa cum o cunoaștem, cu galaxiile, nebuloasele, stelele, cometele și planetele sale, cu Pământul și biosfera lui,

a cărei încununare o reprezintă specia umană, singura conștientă de propria-i existență și capabilă să se întrebe care-i rostul ei. Aici, pe Terra, emergența pare să fi ajuns la un apogeu, parcurgând trepte succesive de organizare: fizică, chimică, biologică, psihică, mentală, socială. Însă nu avem nici un motiv să ne îndoim că și pe alte planete cu condiții asemănătoare (și există probabil miliarde) s-ar fi ajuns la stadii comparabile de dezvoltare, dacă nu cumva încă și mai înalte. Ori poate că în alte circumstanțe au fost inaugurate și alte căi, cu rezultate pe care nici nu ni le putem imagina. Cert este că primele două niveluri, cel fizic și cel chimic, pot fi puse în evidență pretutindeni în Univers – și nimic n-ar împiedica, acolo unde există premise prielnice, manifestarea tendinței de constituire a unor structuri de complexitate sporită.

Obişnuți chiar prin paradigma demersului științific să gândim realitatea în raporturi cauzale, suntem înclinați să căutăm și pentru acest proces opus entropiei o cauză, sau cel puțin o explicație plauzibilă. Un răspuns la îndemână ar fi să i-o atribuim lui Dumnezeu, care a făcut lumea așa cum este, și deci s-a îngrijit ca tendințele opuse să rămână în echilibru, spre lauda armoniei universale și preamărirea propriei glorii, cum o proclamă motto-ul ordinului iezuit: *ad maiorem Dei gloriam!* Ceva mai aproape de spiritul vremii, unii renunță la un creator personalizat, care a zămislit Universul și l-a pus în mișcare, i-a dat omului suflet și suflare, îl pedepsește și-l răsplătește; dar ei atribuie în schimb naturii însăși un duh metafizic, o spiritualitate intrinsecă, propunând-o drept cauză pentru tot ce ne pare de neînțeles. Un soi de *inteligentă a materiei*, acționând totuși din exterior, un *deus ex machina* bun la toate, soluție salvatoare pentru orice impas. Ca și cum lipsa unei cauze externe ar fi mai ușor de acceptat decât e transferată asupra unui ipotetic suport imaterial. Ne putem totuși întreba de ce ar fi mai bine să înmulțim astfel pricinile (ignorând principiul parcimoniei, zis și „briciul lui Occam”, după care explicația cea mai simplă ar fi de preferat), decât – dacă tot e să postulăm o cauză ultimă, una care să fie propria sa cauză, punând astfel capăt afurisitei regresii infinite – s-o punem în chip firesc pe seama materiei, de a cărei existență e cam greu să ne îndoim. Emergența, ivirea de proprietăți noi la niveluri mai complexe de organizare, n-are nevoie, într-o viziune rațional-științifică, de o cauză din exterior (tot așa cum, de pildă, nici degradarea entropică a energiei nu are). Autorul ipotezei quarkurilor, Murray Gell-Mann, laureat al premiului Nobel pentru fizică (1969), a exprimat acest fapt în mod lapidar, spunând că *viața se poate ivi din fizică și chimie, plus o mulțime de întâmplări*, tot așa cum *mintea omului poate răsări din neurobiologie și o mulțime de întâmplări*; că *nu-i nevoie de ceva mai mult pentru a obține ceva mai mult și că nu se ascunde aici nimic supranatural*, ci pur și simplu că *asta înseamnă emergență*.

Iar dacă așa stau lucrurile, atunci pentru cei ce nu țin neapărat la ideea metafizică a unei spiritualități eterne, fie ea personalizată ori ba, ca ultimă cauză a fenomenelor naturale (și deci ca unică modalitate de explicare coerentă a Universului), sensul existenței acestei lumi ar putea fi dat tocmai de procesul spontan de auto-organizare a materiei – dar nu ca țel predestinat, prestabilit, ci ca fapt obiectiv, rezultând pas cu pas din însumarea întâmplătoare a acelor câștiguri structurale care se opun creșterii entropiei și dobândesc prin urmare durată. Existența în spațiu și timp nu este decât o integrare cumulativă a acestora. Dezvoltarea de la simplu la complex, o sintagmă des folosită, nu e nici logică și nici măcar necesară – dar o lume în care ea ar fi absentă n-ar avea nici extensie și nici durată, n-ar putea da naștere nici măcar unui singur atom, și cu atât mai puțin materiei vii, premisă a apariției unui organism purtător de conștiință, capabil să cugete asupra sensului existenței. Într-o asemenea viziune, viața fiecărui individ are sens în măsura în care orientarea ei coincide cu aceea a procesului considerat aici. Adică, dacă ajută la dezvoltarea vieții pe Pământ, în toate formele ei, la păstrarea echilibrului ecologic, la prosperitatea propriei specii, la armonia vieții sociale, la buna înțelegere dintre nații, la înflorirea culturii, la desăvârșirea personalității umane.

În această definiție a sensului vieții este cuprinsă și dimensiunea etică: chiar dacă Dumnezeu nu există, nu-i totul îngăduie, căci există un criteriu al moralității inerent existenței, care ne îngăduie să distingem binele și răul. El ne îndreptățește să beneficiem de roadele multiple ale auto-organizării emergente a naturii – printre care și propria noastră ființare – obligându-ne totodată să contribuim, fiecare după putere și pricepere, la conservarea și la propășirea lui continuă. Concept ilustrat în mod simbolic și de pilda neotestamentară unde este lăudat și recompensat cel ce sporește prin râvnă și ingeniozitate talanții încredințați, pe când celui netrebnic care-și îngroapă talantul primit îi este luat

și acesta, după care i se aplică o drastică pedeapsă: este aruncat *în întunericul de afară*, iar acolo *va fi plânsul și scrâșnirea dinților*. Nu întâmplător cuvântul *talent* se trage tocmai de la *Pilda Talanților*, așa cum se poate constata în unele limbi (franceză, italiană, spaniolă, portugheză, engleză, germană), pentru care talantul și talentul sunt omonime. Pilda biblică mai aduce însă, cu referire la o presupusă *judecată viitoare*, o afirmație cel puțin ciudată: *de la cel ce n-are, se va lua și ce are*. Pe lângă faptul că violentează un elementar sentiment de dreptate (ea venind după asigurarea că *celui ce are, i se va da, și va avea de prisos*), mai și frizează absurdul (cum poți să iei *ce are*, de la cel ce *n-are*? poate doar printr-o minune!) – absurd care, cum se vede, n-a fost inventat de Monty Python. Concluzia e simplă: chiar și atunci când vrei să-ți închei prelegerea cu o pildă scoasă din *Evanghelie*, e bine să mai citești o dată textul cu mare atenție, la fel ca atunci când e vorba de cele scrise cu litere mărunte în josul unui contract. Cu atât mai mult e cazul să luați și dumneavoastră cele spuse de mine aici sub beneficiu de inventar.

Gheorghe Săsărman

München, martie 2016